

The purpose of the article – to identify the main issues of the Czech community in Volyn which were highlighted in the pages of the magazine

The study used the general principles of scientific knowledge, consistency, objectivity, historicism, summarizing the data.

Examined problem has not received wide coverage in the scientific literature. Today, there are works that consider «Volyn Diocesan Gazette» in general, but there are no studies that examine the magazine as a source for the history of the Czech community in the region.

The analysis shows that the question of life of Czechs colonists on the territory of Volyn was widely covered on the pages of the magazine. However, some materials should treat critically, through their representation bias (including problems of education and religious life of Volyn Czechs).

Keywords: *Volyn, Czech colonists, «Volyn Diocesan Gazette», the economy, education, religious life.*

Одержано 10.03.2016.

УДК 94(477):7.03/7-05+7.078

Ірина Зіборова
(Київ)

П.А. КОЧУБЕЙ (1825-1892) ЯК МЕЦЕНАТ І ПОЦІНОВУВАЧ МИСТЕЦТВА: ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТУ

Стаття присвячена результатам дослідження громадської та благодійної діяльності військового хіміка-механіка і дослідника-аграрія Петра Аркадійовича Кочубея (1825-1892) в культурно-мистецькій сфері. За допомогою історичного ретроспективного аналізу архівних і літературних джерел вдалося встановити його добродійну співпрацю з різними громадськими товариствами, фінансову підтримку обдарованих українців і музейних проєктів, збереження та популяризацію національної мистецько-культурної спадщини впродовж 50-80-х років XIX століття. Особливу увагу приділено вивченню особистих зв'язків П.А. Кочубея зі світочем української поезії та живопису Т.Г. Шевченком, які розпочалися в Петербурзі – головному центрі художньої освіти Російської імперії. Столична Академія мистецтв, випускником якої був Т.Г. Шевченко, давала найбільші можливості для виставок, замовлень і підвищення майстерності завдяки переплетенню творчості багатьох українських і російських митців. З іншого боку, образотворче мистецтво, як то живопис, художня графіка чи скульптура, великою мірою залежало від фінансових можливостей і підготовленості глядацької аудиторії, яку представляв малоросійський дворянин П.А. Кочубей. Як нащадок полтавської козацької старшини, хоча й русифікованої, він не відірвався від українського коріння, а своєю меценатською діяльністю стверджував, що саме з народного джерела можна черпати найкращі реалістичні зразки для художньої творчості. Цим і визначається важливість обраної теми.

Ключові слова: *Згурівка, П.А. Кочубей, Т.Г. Шевченко, Академія мистецтв, Д.В. Григорович, Г.П. Галаган.*

Актуальність обраної теми полягає у з'ясуванні ролі Петра Аркадійовича Кочубея, як нащадка полтавської козацької старшини, щодо збереження зв'язків художньої творчості з українським корінням. Метою статті є дослідження добродійної діяльності П.А. Кочубея, спрямованої на розвиток мистецько-культурної галузі протягом 50-80-х рр. XIX ст.

Про благодійні справи Петра Аркадійовича Кочубея на користь держави написано багато в різні часи: тези в біографічних нарисах сучасників [20], сучасні спеціальні розвідки, що стосуються організації петербурзького «Російського технічного товариства» (1866) [4] та створеного в його складі «Музею прикладних знань» (1872), до якого добродійник передав власну колекцію фотографічних приладів і зразки світильників [17].

Достатньо є інформації про П.А. Кочубея як завзятого колекціонера-мінеролога [14]. Однак про добродійну діяльність Петра Аркадійовича в якості поціновувача мистецтва згадується побіжно у вигляді простої констатації фактів.

У 1857 р. 32-річний флігель-ад'ютант Петро Кочубей залишив кар'єру військового і посаду викладача хімії Михайлівської артилерійської академії, але не залишився бездіяльним спостерігачем навколишнього середовища. Його життя розділилося на дві половини: офіційну співпрацю в громадянських організаціях інтелектуалів Санкт-Петербургу та сільськогосподарську експериментальну роботу в родинному маєтку села Згурівки Прилуцького повіту Полтавської губернії. З 1859 р. П. Кочубей активно займався науковими дослідженнями та державними справами саме на громадських засадах. Діяльність науковця була спрямована на розвиток хімічної та технічної галузей, гірничо-видобувної промисловості, музейної справи, мистецтва й історії. Але паралельно цим напрямкам реального життя існував особливий – духовний, пов'язаний з культурним розвитком його особистості. Перебування Петра Аркадійовича в російській столиці поза роботою в дослідницьких лабораторіях та ініціативних товариствах завжди було різноплановим і цікавим. Попри аналітичне мислення науковця йому в рівній мірі було властиве й почуття прекрасного, яке постійно перебувало в активному процесі вдосконалення. Однією з рушійних сил, що активно долучала П. Кочубея до культурно-мистецького прогресу, була діяльність російського мистецтвознавця, письменника і критика Д.В. Григоровича. Їхні дружні стосунки розпочалися саме завдяки любові до мистецької творчості й тривали впродовж багатьох років [20, с. 13].

Дмитро Васильович Григорович (1822-1900) користувався у сучасників репутацією веселуна і «душі товариства». Не було людини, причетної до літератури або журналістики, якої би близько не знав Дмитро Васильович. Коли влітку 1858 р. в Петербург приїздив О. Дюма, саме Д. Григорович знайомив його з визначними пам'ятками столиці. З юних літ Дмитро збирав твори образотворчого мистецтва і вже в 1850-ті рр. став відомий як колекціонер високої ерудиції та знавець скульптури і живопису [3]. Він і сам володів неабиякими художніми здібностями. У 1836-1840 рр., навчаючись в Петербурзькій Академії мистецтв, він познайомився з Т.Г. Шевченком (1814-1861), про що розповідав у своїх «Літературних спогадах»: «Серед учнів Брюллова був у той час Т.Г. Шевченко, з котрим, сам не знаю як, я близько зійшовся, незважаючи на чималу різницю у віці. Тарасу Григоровичу було тоді років тридцять, можливо, й більше; він жив на одній із ліній Васильєвського острова і займав разом з якимось офіцером невеличку квартиру. Я відвідував його досить часто і завжди заставав за роботою над якоюсь аквареллю – єдиним його засобом до існування. Скільки пам'ятаю, Шевченко завжди був тоді у веселому настрої; я ходив слухати його смішні оповідки і сміявся дитячим, простодушним сміхом» [18, с. 86]. Напевно за рекомендацією Д. Григоровича і його особистим зв'язком з Кобзарем наприкінці 1858 – початку 1859 рр. у Петербурзі відбулося знайомство Петра Аркадійовича з Т.Г. Шевченком, який близько півроку тому повернувся із заслання в Новопетровській фортеці. Ще 1 травня 1857 р. поету дозволили звільнитися з військової служби, але прибув він до російської столиці лише 27 березня 1858 р., оселився спочатку в квартирі давнього друга М.М. Лазаревського, а потім переїхав у пристосовану під житло майстерню в будинку Академії мистецтв [24, с. 446-447 (примітки)]. Опинившись, нарешті, на свободі, Кобзар із головою занурився у світське життя Петербургу: відвідував давніх друзів, відновлював стосунки зі старими знайомими, налагоджував контакти з людьми, які залишалися для нього єдиною ниточкою, що єднала з волею по той бік Мангишлаку. Він бував у колі друзів-малоросіян Тарновських, Кулішів, чернігівських землячок Карташевських і журналіста М.Я. Макарова, правознавця і блискучого віолончеліста А.М. Маркевича, громадського діяча і мецената Г.П. Галагана, письменника-байкаря Є.П. Гребінки, артиста і композитора С.С. Гулака-Артемівського, літературного редактора і етнографа В.М. Білозерського, генерал-майора І.М. Корбе; відвідував родину віце-

президента Академії мистецтв Ф.П. Толстого, за ініціативою якого опальний поет фактично повернувся додому; зустрічався зі скульптором М.О. Рамазановим, художником-копіїстом Г.К. Михайловим, економістом і публіцистом В.П. Безобразовим, задушевними друзями Олексієм і Левом Жемчужниковими та ін. З увагою і пошаною приймали Т.Г. Шевченка в літературних салонах, він брав участь у численних мистецьких вечорах, де користувався винятковим успіхом. Сам же Д.В. Григорович на подальший перебіг мистецького життя поета мало впливав, бо на початку серпня 1858 р. за дорученням морського міністерства розпочав подорож навколо Європи на кораблі «Ретвізан» і повернувся тільки через рік [1]. Його столичний приятель П.А. Кочубей лише в жовтні 1858 р. з'явився в Петербурзі після щорічних аграрних робіт у Згурівському маєтку Полтавської губернії, які традиційно починалися в травні й тривали до осені. Поміж літніми клопотами по господарству і створенням полтавського дворянського комітету для підготовки законодавчих актів до відміни кріпосного права він 15 серпня 1858 р. побував у селі Сокиринцях сусідньої Чернігівської губернії на дні народження свояка Григорія Павловича Галагана (чоловіка двоюрідної сестри Катерини Василівни Кочубей) [11, с. 310]. На цьому святкуванні дружина Петра Кочубея Варвара Олександрівна Кушельова-Безбородько (1829-1894) отримала у подарунок портрет свого діда князя Миколи Григоровича Репніна-Волконського [7, с. 575, 656] – копію, виконану Т. Шевченком з портрета М.Г. Репніна роботи швейцарського художника Йозефа Горнунга [6, с. 410]. Не виключено, що на родинній вечірці зайшла мова про повернення в Петербург автора двох зроблених копій портретів. Г.П. Галаган був знайомий з Тарасом Григоровичем ще з 1844 р. і як реліквію зберігав у себе подарований примірник поеми «Тризна» з дарчим написом: «Грицькови Галаганови на память одь Т. Шевченка» [2]. Власник Сокиринської садиби опікувався долею поета. Під час повернення Тараса Григоровича із солдатського поселення до Петербургу Григорій Павлович разом з В.В. Тарновським купили на 250 рублів частину Шевченківських акварелей, надіславши йому в листопаді 1857 р. гроші на дорогу [21, с. 24]. Потім зустрівся з Т. Шевченком в Москві, на банкеті у М. Максимовича, влаштованому 25 березня 1858 р. на честь Кобзаря [21, с. 25-26]. По приїзді в Петербург Г.П. Галаган спілкувався з Тарасом Григоровичем впродовж квітня, а в травні 1858 р. повернувся в Сокиринці з автографом шевченкового вірша «Весенний вечер» [6, с. 398-399, 407]. Отож, завдячуючи Григорію Павловичу, в колі чернігівських дворян відбулося заочне знайомство П. Кочубея з Т. Шевченком. Прибувши до Петербурга, Петро Аркадійович вже мав уявлення про малярські здібності талановитого українця і його особисте політичне становище в суспільстві. Тарас Григорович своїм освітнім вантажем завдячував впливам українського дворянства, як їхнім різноплановим публікаціям, так і особистим знайомствам. Крім того, чимале значення мало й те, що малоросійські інтелектуали давно зруйнували старе гордове ставлення до народної культури, як до чогось завідомо нижчого, вульгарного.

З моменту прибуття Тараса Шевченка в Петербург багато представників столичної еліти, прихильників його художньої та поетичної геніальності, приймали посильну участь в адаптації звільненого малороса до буденних справ. Вони намагалися забезпечити колишнього каторжанина мистецькою роботою і замовленнями, про які він так мріяв впродовж довгих років свого заслання. Водночас Кобзарю потрібні були кошти для облаштування свого життя і побуту, а малювання залишалось найбільш реальним джерелом його доходів: «Дивне, однак, це всесильне покликання. Я добре знав, що живопис – моя професія, мій насущний хліб. Але замість того, щоб вивчати його глибокі таїни, та ще й під керівництвом такого вчителя, яким був безсмертний Брюллов, я писав вірші, за які мені ніхто ні копійки не заплатив і які, врешті, позбавили мене волі» [22]. Обдарованість живописця проявлялася в портретному, пейзажному та побутовому жанрі. Напевне для фінансової підтримки художньої творчості Тараса Григоровича, близько середини березня 1859 р. Петро Кочубей замовив йому написати чотири картини олійними фарбами, за що призначив 4 тис. руб. сріблом. Відомо про два сюжети для цих картин: один – «Як русалки

місяць ловлять», другий – про Сомка-Мушкета [23, с. 73]. Швидше за все до їх числа відносився і портрет Василя [Леонтійовича] Кочубея – прапрапрадіда Петра Аркадійовича [7, с. 707], виконаний художником також до кінця березня 1859 р. Портрет призначався П.А. Кочубеєм для подарунка В.В. Тарновському [23, с. 24] і був переданий замовникові до 25 травня 1859 р., тобто до від'їзду Т. Шевченка в Україну. Про це свідчить лист Л.В. Тарновської до В.В. Тарновського (молодшого) від 24 липня 1859 р.: «Портрет Кочубея Гетьмана получен от Петра Аркадьевича, но нужно на него лак положить, и тогда тебе отправим». Робота над цим портретом була для виконавця дуже цікавою, бо Тарас Григорович, як художник, вдруге стикався з історичною особою генерального судді Василя Леонтійовича Кочубея (1640-1708). Ще під час навчання в Петербурзькій Імператорській Академії 1840 р. він написав картину «Марія» (папір, акварель, бронза), в якій за фантазією О. Пушкіна у точній відповідності з текстом поеми «Полтава» зобразив доньку В.Л. Кочубея Мотрю в покоях гетьмана Мазепи [9, с. 98-99]. Однак тепер Василь Кочубей був головним персонажем його картини і водночас предком замовника. У художника був старовинний (поясний, овальний) портрет Василя Леонтійовича досить примітивного малювання, якого він дотримувався задля схожості, хоча пензель богомаза зобразив Кочубея якимось китайським мандарином. Портрет (92×76,7) написаний олією на полотні у Рембрандтовому стилі, з контрастами освітлення [18, с. 355]. По верхньому краю овала червоною фарбою кирилицею напис: «Его царскаго пресвѣтлаго величества войска запорожскаго генеральный судія Василій Кочубей». По нижньому краю – дата і авторський підпис: «1859 Т. Шевченко». Збереглися спогади Б.Г. Суханова-Подколзіна про роботу над портретом: «Пригадується, що якось я застав Тараса Григоровича у великих клопотах. Він збирався писати олією портрет відомого мазепинського Кочубея, на замовлення одного з його нащадків. Потрібні були: полотно, різні аксесуари – як-от оксамит, парча, соболине хутро і т. д. Узяв мене Тарас Григорович із собою, і ми до пізнього вечора проवेशтались по місту, розшукуючи всі ці речі, причому, нітрохи не зважаючи на свого «хлопця»-супровідника, він заходив до крамниць, до костюмерів, до знайомих. У зв'язку з тим же Кочубеєм один з уроків минув у тому, що ми, забравшись до якоїсь величезної академічної комори чи на горище, бабралися в цілому хаосі запорошених старих картин, щоб розшукати якісь портрети якихось малоросійських гетьманів (чи гетьмана), потрібних йому [Шевченку] для більшої вірогідності Кочубеєвого костюма. Після довгих пошуків, виквацянні як чорти, відкопали якогось старого чубатого добродія та, охрестивши його чомусь «Мазепою», урочисто притягли до студії... Художники, які відвідували Шевченка, в один голос хвалили його роботу, що приводило його в чудовий настрій, який виявлявся, наприклад, у тому, що він, підходячи до полотна, давав різні ніжно-лайливі прізвиська «багатій і знатній» Мазепиній жертві». Судячи з відгуків, художник був задоволений своїм виконанням і невдовзі портрет став надбанням картинної галереї чернігівських дворян Тарновських.

Ще один малюнок «Русалки», виконаний на замовлення П.А. Кочубея в малоросійському стилі, був ескізом для майбутнього оздоблення інтер'єру його помешкання. Над цією композицією Шевченко працював наполегливо. За розповіддю очевидця: «На рисункові зображені були досить легко одягнуті дніпровські русалки, що заманювали молодого козака на дно ріки. Козак чомусь не давався Тарасові Григоровичу, і він його змивав немилосердно; при цьому і без того нещасливий запорожець діставав наймення «бісової дитини» та інших неприємних епітетів. Хоч як намагався я оборонити безталанного, невблаганний квачик робив свою руйнуючу працю і на місце козарлюги, що згинув, до наступної лекції з'являвся його наступник, якого русалки й далі заманювали до дніпровської безодні» [18, с. 356]. Орієнтовно до кінця березня 1859 р. картина «Русалки» (папір, сепія, білило) була закінчена і також передана Петру Аркадійовичу. Про це є інформація на звороті аркуша (30,3×45,4) – внизу чорнилом напис: «Русалки на Днѣпрѣ». рисунокъ Т.Г. Шевченка, перешель отъ Петра Аркадьевича Кочубея къ Петру Никитичу

Кривковичу и отъ него ко мнѣ проф. Адриану Прахову. || 1898 г. апрель 25 || С. П. Б.». Крім того, картина згадується як власність П.А. Кочубея в листі Тараса Григоровича до М.Я. Макарова 12 квітня 1860 р.: «Попросіть у Петра Аркадьєвича [Кочубея] до осени мой рисунок «Русалки». Я хочу дещо поправити і вигравировати к выставке. Если можно, то подателю сего и вручите рисунок...» [23, с. 25-26]. Очевидно Т.Г. Шевченко планував намалювати ще кілька панно олійними фарбами для якогось будинку Петра Аркадійовича, але виконати замовлення повністю художник не встиг з ряду причин. 25 травня 1859 р. він виїхав в Україну і, мабуть, сподівався закінчити малярські роботи по приїзді. Однак події склалися інакше. Надавши дозвіл на поїздку Україною, за поетом встановили суворий таємний нагляд і кожен крок його перебування доповідався чиновникам царської охорони. 10 липня 1859 р. між Кобзарем і шляхтичем Козловським стався горезвісний «богословський спір», що став предметом доносу земському справникові Табачникову [5, с. 131-135]. Через три дні поета заарештували. Спочатку він перебував під домашнім арештом у Черкасах (з 18 по 22 липня 1859 р.) для проведення слідства й уточнення політичних елементів справи, а через місяць його звільнили і запропонували виїхати до Петербурга. Провертаючись Московським трактом через Яготин у столицю, Тарас Григорович отримав від подорожніх інформацію про справи у згурівському маєтку Кочубеїв, про що написав 20 серпня 1859 р. з Прилук своєму троюрідному братові Варфоломію Григоровичу Шевченку (1821-1892): «14 августа вирвался я з того святого Киева і простую тепер не оглядаючись до Петербурга. А проїзжаючи Пирятинський повіт, я прочув, що в Кочубеєвих добрах не було добра та й не буде. Отой Ракович, що писав до тебе, посадив у Згурівці свого приятеля, якогось п'яницю і здирцю Браньковича. Тепер він тільки що приймається управлять. Цур йому, тому Кочубеєві! Ладнай з отим жидом, що ти казав мені, лучче буде» [24, с. 185].

Дослідження літературно-архівних джерел щодо змісту цього листа дало можливість знайти наступну інформацію. На момент складення тексту (1859 р.) згурівським маєтком керував Петро Аркадійович Кочубей, бо його батько Аркадій Васильович Кочубей (1790-1878) передав спадкове майно своїм синам ще 1850 р. і поступово відійшов від господарських справ. При розподілі земельних володінь старший син Петро отримав повну довіреність на управління всіма згурівськими економіями [11, с. 313-314], які ще з 1839 р. розташовувалися в селах Згурівці, Аркадіївці, Софіївці та хуторі Петровасмик [11, с. 298-299]. Звільнившись у 1857 р. із державної служби, молодий спадкоємець приїхав у свою центральну садибу в Згурівці та зайнявся там гідро- й агролісотехнічною меліорацією низовинної степової місцевості вздовж заболочених берегів річки Супою. Загалом роботи завершилися створенням ландшафтного парку навколо житлового комплексу садиби і системи штучних озер для відводу застійної води [10, с. 14-15]. З 5 квітня 1858 р. до 26 квітня 1859 р. він, як член місцевого дворянства, приймав участь в законотворчій діяльності Полтавського губернського комітету звільнення селян [15, с. 32, 35]. Активна життєва позиція спонукала Петра Аркадійовича до подальшої громадської діяльності не тільки в місцевому осередку, а й серед петербурзької наукової інтелігенції. Саме з 1859 р. розпочалася його спільна робота з лікарем-діагностом М.Ф. Здекауером та медиком-токсикологом Є.В. Пеліканом в Комісії з питань народної гігієни та якості харчових продуктів, для досліджень якої П.А. Кочубей надав свою хімічну лабораторію та вимірювальні прилади [20, с. 5]. Громадські турботи займали в науковця значну частину вільного часу, але одночасно з цим потребувала уваги й підготовка своїх маєтків до державної земельної реформи 1861 р. Внаслідок цього влітку 1859 р. заклопотаний власник шукав довірених осіб для керівництва своїм великим господарством. Як видно з листа Тараса Григоровича, управителя в Згурівську економію рекомендував п. Ракович. Він виявився родичем дружини історика Миколи Андрійовича Маркевича (1804-1860), який мешкав по сусідству зі Згурівкою, в своєму Турівському маєтку. Петру Аркадійовичу Кочубею він доводився троюрідним братом по дідівській лінії та був обізнаний з місцевими

проблемами [7, с. 707, 751]. Тому запропонована кандидатура Браньковича з урахуванням протекції родичів, можливо, не викликала у Петра Кочубея сумнівів. А от у Кобзаря чутки про п'янство і здирництво нового «намісника» спричинили обурення з погляду на те, що Петро Аркадійович більшість свого часу проводив у Петербурзі в громадянських справах і за науковими дослідженнями, а своякові Т. Шевченка Варфоломію довелося би співпрацювати з ярим представником кріпосництва. В якій саме зі згурівських економік хотів отримати керівну посаду Варфоломій Григорович, звільнившись із корсунського маєтку князя П.П. Лопухіна, поки що не встановлено, але дізнавшись про порядки в кочубеївських володіннях, поет відраджував брата від наміру влаштуватися управителем до однієї з них [24, с. 185]. Під наглядом царської охоранки прибув Тарас Григорович до Петербургу. Надалі, майже цілком присвятивши себе мистецтву офорта, він ретельно готувався до присвоєння звання академіка гравірування, яке отримав 2 вересня 1860 р. Малярська робота над замовленням Петра Аркадійовича була тимчасово відкладена. Інтенсивна праця в нових художньо-технічних видах живопису і написання поезій тримали Т. Шевченка в шаленому ритмі життя, а підірване каторгою здоров'я дедалі погіршувалося. 10 березня 1861 р. тяжко хворий поет помер, залишивши незакінченими купу розпочатих справ. Картина про Сомка-Мушкета так і не була написана, як і не знайдені ескізи інших малюнків, запланованих до виконання П.А. Кочубею.

Благодійницькою діяльністю на підтримку мистецької творчості Петро Аркадійович займався все життя. Його російський товариш і консультант у питаннях скульптури та живопису Д.В. Григорович тримав мецената в курсі найновіших подій, пов'язаних з покращенням художньої освіти в країні. З метою «сприяти розвитку самобутніх художніх здібностей в промислових класах» у 1864 р. при директорів петербурзького Строгановського училища технічного малювання В.І. Бутовському почала формуватися колекція зразків давньоруського мистецтва, що складалася переважно з подарунків меценатів. У списку благодійних дарувальників був і Дмитро Васильович Григорович, який відвідував у 1830-х рр. Строгановську школу малювання. Мистецтвознавець подарував до музейного зібрання училища унікальну колекцію західноєвропейських меблів XV-XVII ст. Перебуваючи тоді на посаді секретаря Товариства заохочення художників (1864-1884 рр.), він був першим укладачем Вказівника цього Художньо-промислового Музеума, виданого в 1868 р. до його відкриття. У 1870 р. за ініціативою Д.В. Григоровича Художньо-промисловий музей був організований при самому Товаристві заохочення художників, серед членів якого перебував і Петро Аркадійович Кочубей [12]. Основу фонду новоствореного закладу складала колекція предметів прикладного мистецтва В.Л. Нарішкіна, а директором став Дмитро Григорович. Його давній друг Петро Кочубей пожертвував на розвиток архівної бази Художньо-промислового музею велику кількість цінних рукописів, каталог яких вийшов окремим друкованим виданням Товариства заохочення художників [19]. Започаткований музейний заклад являється зараз одним із найцікавіших і унікальних музеїв Росії і носить назву «Музей Московської державної художньо-промислової академії імені С.Г. Строганова».

Представників роду Кочубеїв писали, малювали, ліпили багато художників того часу. Перебуваючи в одній зі своїх закордонних поїздок по Італії, П.А. Кочубей зустрівся у Флоренції зі скульптором Парменом Петровичем Забелло (Забіла, 1830-1917), який тут удосконалював свою майстерність. П. Забіла належав до українського шляхетського роду, що дав козацтву 17 сотників, а через Марію Василівну Кочубей, Андрія Яковича Безбородька й Анастасію Яківну Маркович мав родичів серед Кочубеїв [7, с. 574, 707, 751]. На прохання Петра Аркадійовича він виконав з мармуру кілька портретних бюстів, включаючи скульптурні портрети чотирьох членів з прізвищем Кочубей (1868 р.). За три барельєфи-медальйони із зображеними в профіль обличчями Кочубеїв: Петра Аркадійовича, Варвари Олександрівни та їх 8-річної доньки Люби (померла 1884 р. від дифтерії) Пармен Забелло був удостоєний звання академіка (1869 р.). Згодом ці роботи виставлялися в залах

Академії мистецтв [16], а нині зберігаються у фондах Державного Російського музею. Рукам скульптора належать монументальні твори: погруддя Т. Шевченка (1869, 1872), М. Ге (1873), І. Тургенєва та М. Некрасова (обидва – в 1878), В. Боровиковського та М. Салтикова-Щедрина (обидва – в 1879). Підготував Пармен Забіла і проекти пам'ятників О. Герцену в Ніцці (Франція, 1872), О. Пушкіну в Москві (1873), М. Гоголю в Ніжині (1881), М. Ломоносову в Санкт-Петербурзі (1892) [13]. Щодо спорудження пам'ятника М.В. Гоголю в Ніжині, то тут знову стала в нагоді діяльна натура Петра Аркадійовича Кочубея. У 1880 р. був створений комітет для збору коштів, до якого, крім місцевих діячів, увійшли: історик М.І. Костомаров; письменники: Д.В. Григорович, М.В. Гербель, Л.І. Глібов, О.М. Островський, І.С. Тургенєв, меценати – брати Терещенки. У благодійній фінансовій акції активну участь взяли студенти Ніжинського історико-філологічного інституту, художники-передвижники на чолі з М.М. Ге, які організували виставку-продаж картин, а виручені кошти передали у фонд спорудження пам'ятника. Серед жертводавців знаходимо ім'я Петра Аркадійовича Кочубея, який долучився до зведення монумента і взяв на себе організаційний тягар адміністрації: допоміг давньому знайомому П.П. Забелло знайти в Петербурзі приміщення для виготовлення моделі, склав з компетентних осіб комісію для художньої і технічної оцінки бюста і п'єдесталу, зв'язався зі скульптурною майстернею і майстернею бронзового литва Ботта і Шопена, де і розмістив замовлення, особисто спостерігав за ходом робіт. Спільними зусиллями зацікавлених громадян монументальну споруду було відкрито 4 вересня 1881 р. [8].

Таким чином, вважаємо, що П.А. Кочубей належить до числа тих талановитих діячів, які досягали верхів загальноросійського культурного і науково-освітнього рівня, залишаючись у той же час типовими представниками своєї історичної батьківщини та втіленням ідеальної української інтелігенції. Ця унікальна особистість завдяки добродійній діяльності залишила нащадкам можливість бачити художні твори Т.Г. Шевченка і зразки скульптурних творів П.П. Забіли, хоча шляхи до високої майстерності та визнання лежали через Петербурзьку Академію мистецтв. Там же мистецькі шедеври осідали у приватних зібраннях і музеях. На Україні залишалась Качанівка Тарновських, були Терещенки й Харитоненки, хоча й не було таких наділених тонкою інтуїцією і непереможною пристрасстю колекціонерів, як П. Третьяков. Серед вітчизняних добродіїв постав і Петро Аркадійович Кочубей, який цікавився минувиною, збирав різноманітні пам'ятки старовини, а благодійність вважав патріотичною справою.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Венгеров С. Григорович Д.В. / С. Венгеров // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 т. – СПб.: Тип.-литограф. И.А. Эфрона, 1893. – Т. 19 а (Гравилаг – Давенант). – С. 718-720.
2. Внучкова Л.І. Авторські дарчі написи на малюнках і «Кобзарях» Т.Г. Шевченка 1860 року / Л.І. Внучкова // Питання шевченкознавства. – Вип. 5. – К.: АН УРСР, 1978. – С. 85.
3. Григорович Д.В. Избранное / Д.В. Григорович; вступ. статья В. Мещерякова. – М.: «Художественная литература», 1976. – 527 с.
4. Дробязко Н.В. Невтомний громадський діяч П.А. Кочубей / Н.В. Дробязко // Бахмацька районна незалежна газета. – 2014. – 28 березня. – С. 4.
5. Жур П.В. Третя зустріч: Хроніка останньої мандрівки Т. Шевченка в Україну / П.В. Жур. – К.: Дніпро, 1970. – 306 с.
6. Жур П.В. Труды и дни Кобзаря / П.В. Жур. – Люберцы: «Люберецкая газета», 1996. – 568 с.
7. Заруба В.М. Козацька старшина Гетьманської України (1648-1782): персональний склад та родинні зв'язки / В.М. Заруба. – Дніпропетровськ: ЛІРА, 2011. – 931 с.
8. Карский А.А. Памятник Н.В. Гоголю в Нежине / А.А. Карский // Література та культура Полісся. – 2009. – Вип. 52. – С. 30-31.
9. Київщина в творчості Т.Г. Шевченка: до 190-річчя з дня народження / Упор. А. Гай, О. Дмитренко. – Біла Церква: Буква, 2004. – 144 с.
10. К-н (NN). Очерк деятельности П.А. Кочубея по лесоразведению в Полтавской губернии. – К.: Тип. С. В. Кульженко, 1892. – 30 с.
11. Кочубей А.В. Семейная хроника: Записки Аркадия Васильевича Кочубея. 1790-1873 / А.В. Кочубей. – СПб.: Тип. бр. Пантелеевых, 1890. – 314 с.

12. Кузнецов С.О. Вклад представителей рода Строгановых и Д.В. Григоровича в реформирование Общества поощрения художников в 1860-1870-е гг. / С.О. Кузнецов // Известия Санкт-Петербургской Лесотехнической академии. – Вып. 178. – СПб., 2006. – С. 300-317.

13. Лазанська Т.І. Забіла Пармен Петрович [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; НАН України. Інститут історії України. – К.: Вид-во «Наукова думка», 2005. – 672 с.: іл. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Zabila_Parmen.

14. Моисеева М.Л. Петр Аркадьевич Кочубей и его коллекция минералов в собрании Минералогического музея им. А.Е. Ферсмана РАН / М.Л. Моисеева // Новые данные о минералах. – М.: ЭКОСТ, 2003. – Вып. 38. – С. 89-98.

15. Павловский И.Ф. К истории полтавского дворянства (1802-1902): Очерки по архивным данным с рисунками / И.Ф. Павловский; Изд. Полтав. дворянства. – Полтава: Электр. типо-литогр. «Торговый Дом» И. Фришберга и С. Зороховича. – 1907. – Т. II. – 291 с.

16. Российский государственный исторический архив, Ф. 789, оп. 14, д. 13«з».

17. Реброва Н. Петро Аркадійович Кочубей і заснування Музею прикладних знань / Н. Реброва // Сіверянський літопис. – 2014. – № 5 (119). – С. 330-331.

18. Спогади про Тараса Шевченка / Упоряд. і приміт. В.С. Бородіна і М.М. Павлюка; передм. В.С. Шубравського. – К.: Дніпро, 1982. – 547 с.

19. Справочник научных обществ России. Отдельные издания ОПХ: Каталог рукописей, пожертвованных П.А. Кочубеем в Общество поощрения художеств. [Электронный ресурс]. – СПб., 1875. – Режим доступу: http://snog.ru/?m=articles&an=sc_324.

20. Срезневский В.И. Очерк жизни и деятельности Петра Аркадьевича Кочубея, 1825-1892 г.: Речь, произнес. в торжеств. собр. Имп. рус. техн. о-ва 22 дек. 1893 г. в годовщину смерти П.А. Кочубея, В.И. Срезневским. – СПб.: «Владим.» паровая типо-литограф., 1893. – 24 с.

21. Т.Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів / Упоряд.: А.Г. Адаменко, М.П. Візир (керівник), І.Д. Лисоченко, Й.В. Шубинський. – К.: Наукова думка, 1966. – 492 с.

22. Шевченко Т. Дневник. Автобиография: автографы: [факсимильное изд.] / Т. Шевченко; АН УССР; [подготовка текстов и послесл. Е.С. Шаблиовского]. – К.: Наукова думка, 1972. – 215, XXV с.

23. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: У 10 т. / Т.Г. Шевченко; Відп. ред. В.І. Касіан. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – Т. 10: Живопис, графіка 1857-1861 років. – Х с. + 129 іл. + 176 с.

24. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: у 12 т. / Т.Г. Шевченко; Редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. VI. Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. – 632 с.

REFERENCES

1. Vengerov S. Grigorovich D.V. / S. Vengerov // Entsiklopedicheskiy slovar Brokgauza i Efrona: V 86 t. – SPb.: Tip.-litograf. I.A. Efrona, 1893. – T. 19 a (Gravilat – Davenant). – S. 718-720.

2. Vnuchkova L.I. Avtorski darchi napysy na maliunkakh i «Kobzariakh» T.H. Shevchenka 1860 roku / L.I. Vnuchkova // Pytannia shevchenkoznavstva. – Вып. 5. – К.: AN URSR, 1978. – S. 85.

3. Grigorovich D.V. Izbrannoe / D.V. Grigorovich; vstup. statya V. Meshcheryakova. – М.: «Khudozhestvennaya literatura», 1976. – 527 s.

4. Drobiazko N.V. Nevtomnyi hromadskiy diiach P.A. Kochubei / N.V. Drobiazko // Bakhmatska raionna nezalezna hazeta. – 2014. – 28 bereznia. – S. 4.

5. Zhur P.V. Tretia zustrich: Khronika ostannoï mandrivky T. Shevchenka v Ukrainu / P.V. Zhur. – К.: Dnipro, 1970. – 306 s.

6. Zhur P.V. Trudy i dni Kobzarya / P.V. Zhur. – Lyubertsy: «Lyuberetskaya gazeta», 1996. – 568 s.

7. Zaruba V.M. Kozatska starshyna Hetmanskoï Ukrainy (1648-1782): personalnyi sklad ta rodynni zviazky / V.M. Zaruba. – Dnipropetrovsk: LIRA, 2011. – 931 s.

8. Karskiy A.A. Pamyatnik N.V. Gogolyu v Nezhine / A.A. Karskiy // Literatura ta kultura Polissia. – 2009. – Вып. 52. – S. 30-31.

9. Kyivshchyna v tvorchosti T.H. Shevchenka: do 190-richchia z dnia narodzhennia / Upor. A. Hai, O. Dmytrenko. – Bila Tserkva: Bukva, 2004. – 144 s.

10. K-n (NN). Ocherk deyatelnosti P.A. Kochubeya po lesorazvedeniyu v Poltavskoy gubernii. – К.: Tip. S.V. Kulzhenko, 1892. – 30 s.

11. Kochubey A.V. Semeynaya khronika: Zapiski Arkadiya Vasilyevicha Kochubeya. 1790–1873 / A.V. Kochubey. – SPb.: Tip. br. Panteleevykh, 1890. – 314 s.

12. Kuznetsov S.O. Vklad predstaviteley roda Stroganovykh i D.V. Grigorovicha v reformirovanie Obshchestva pooshchreniya khudozhnikov v 1860-1870-e gg. / S.O. Kuznetsov // Izvestiya Sankt-Peterburgskoy Lesotekhnicheskoy akademii. – Вып. 178. – SPb., 2006. – S. 300-317.

13. Lazanska T.I. Zabila Parmen Petrovych [Elektronnyi resurs] // Entsiklopediia istorii Ukrainy: T. 3: E-I / Redkol.: V.A. Smolii (holova) ta in.; NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. – К.: Vyd-vo «Naukova dumka», 2005. – 672 s.: il. – Rezhym dostupu: http://www.history.org.ua/?termin=Zabila_Parmen.

14. Moiseeva M.L. Petr Arkadyevich Kochubey i ego kolleksiya mineralov v sobranii Mineralogicheskogo muzeya im. A.E. Fersmana RAN / M.L. Moiseeva // Novye dannye o mineralakh. – М.: EKOST, 2003. – Вып. 38. – S. 89-98.

15. Pavlovskiy I.F. K istorii poltavskogo dvoryanstva (1802-1902): Ocherki po arkhivnym dannym s risunkami / I.F. Pavlovskiy; Izd. Poltav. dvoryanstva. – Poltava: Elektrich. tipo-litogr. «Torgovyy Dom» I. Frishberga i S. Zorokhovicha. – 1907. – Т. II. – 291 s.
16. Rossiyskiy gosudarstvennyy istoricheskiy arkhiv, F. 789, op. 14, d. 13«z».
17. Rebrova N. Petro Arkadiyovych Kochubei i zasnovannia Muzeiu prykladnykh znan / N. Rebrova // Siverianskiy litopys. – 2014. – № 5 (119). – S. 330-331.
18. Spohady pro Tarasa Shevchenka / Uporiad. i prymit. V.S. Borodina i M.M. Pavliuka; peredm. V.Ie. Shubravskoho. – K.: Dnipro, 1982. – 547 s.
19. Spravochnik nauchnykh obshchestv Rossii. Otdelnye izdaniya OPKh: Katalog rukopisey, pozhertvovannykh P.A. Kochubeem v Obshchestvo pooshchreniya khudozhestv. [Elektronnyy resurs]. – SPb., 1875. – Rezhim dostupu: http://snor.ru/?m=articles&an=sc_324 .
20. Sreznevskiy V.I. Ocherk zhizni i deyatelnosti Petra Arkadyevicha Kochubeya, 1825-1892 g.: Rech, proiznes. v torzhestv. sobr. Imp. rus. tekhn. o-va 22 dek. 1893 g. v godovshchinu smerti P.A. Kochubeya, V.I. Sreznevskim. – SPb.: «Vladim.» parovaya tipo-litograf., 1893. – 24 s.
21. T.H. Shevchenko v epistolarii viddilu rukopysiv / Uporiad.: A.H. Adamenko, M.P. Vizyr (kerivnyk), I.D. Lysochenko, I.V. Shubynskiy. – K.: Naukova dumka, 1966. – 492 s.
22. Shevchenko T. Dnevnik. Avtobiografiya: avtografy: [faksimilnoe izd.] / T. Shevchenko; AN USSR; [podgotovka tekstov i poslesl. E.S. Shabliovskogo]. – K.: Naukova dumka, 1972. – 215, XXV s.
23. Shevchenko T.H. Povne zibrannia tvoriv: U 10 t. / T.H. Shevchenko; Vidp. red. V.I. Kasian. – K.: Vydvo AN URSR, 1963. – Т. 10: Zhyvopys, hrafika 1857-1861 rokiv. – X s. + 129 il. + 176 s.
24. Shevchenko T.H. Povne zibrannia tvoriv: u 12 t. / T.H. Shevchenko; Redkol.: M.H. Zhulynskiy (holova) ta in. – K.: Naukova dumka, 2003. – Т. VI. Lysty. Darchi ta vlasnytski napysy. Dokumenty, skladeni T. Shevchenkom abo za yoho uchastiu. – 632 s.

Зиборова И. П.А. Кочубей (1825-1892) как меценат и ценитель искусства: штрихи к портрету.

Статья посвящена результатам исследования общественной и благотворительной деятельности военного химика-механика и исследователя-агрария Петра Аркадьевича Кочубея (1825-1892) в сфере искусства и культуры. С помощью исторического ретроспективного анализа архивных и литературных источников удалось установить благотворное сотрудничество деятеля с различными гражданскими обществами, финансовую поддержку одаренных украинцев и музейных проектов, сохранение и популяризацию национального художественно-культурного наследия на протяжении 50-80-х гг. XIX в. Особое внимание уделено изучению личных контактов П.А. Кочубея со светочем украинской поэзии и живописи – Т.Г. Шевченко, которые завязались в Петербурге – главном центре художественного образования Российской империи. Столичная Академия искусств, выпускником которой был Тарас Григорьевич, давала громадные возможности для выставок, заказов и повышения мастерства благодаря переплетению творчества многих украинских и российских художников. С другой стороны, изобразительное искусство, будь то живопись, художественная графика или скульптура, в значительной степени зависело от финансовых возможностей и подготовленности зрительской аудитории, которую представлял малороссийский дворянин П.А. Кочубей. Как потомок полтавской казацкой старшины, хотя и русифицированной, он не оторвался от украинских корней, а своей меценатской деятельностью утверждал, что именно из народного источника можно черпать лучшие реалистические образцы для художественного творчества. Этим и определяется важность выбранной темы.

Ключевые слова: Згуровка, П.А. Кочубей, Т.Г. Шевченко, Академия искусств, Д.В. Григорович, Г.П. Галаган.

Ziborova I. P.A. Kochubey (1825-1892) as a patron and a connoisseur of art: Some portrait features.

This article describes the results of studying of charity work made by a military chemical engineer, explorer and landowner Petro Arkadiyovych Kochubey in the sphere of culture and art. With the help of historical retrospective analyzing of archive files and literature sources, his charity cooperation with different public associations, his financial support of talented Ukrainians and museum projects, saving and popularization national art and cultural inheritance during 50-80s of the 19th century was ascertain. Special attention is devoted to studying of Kochubey's personal relationship with the luminary of Ukrainian poetry and art Taras Hryhorovych Shevchenko, which started in Petersburg, Russia empire's vain center of art education. This capital Academy of Art, which Taras Shevchenko graduated from, gave the greatest possibilities for exhibitions, making orders and qualification improving due to interconnection

of Ukrainian and Russian artists' creative work. On the other hand, the fine arts as well as painting, graphic art and sculpture depended on financial possibilities and spectator's awareness. The nobleman Kochubey represented this audience. Being a descendant of Poltava kozak foreman, even Russified, he didn't cut from Ukrainian roots, but assert that from the depth of folk culture one can take the best realistic examples for art. This is a determination of the importance of chosen topic.

Keywords: Zghurivka, P.A. Kochubey, T.H. Shevchenko, Academy of Art, D.V. Hryhorovych, H.P. Halahan.

Одержано 25.03.2016.

УДК 37(477):316.61

Олеся Ткаченко, Вікторія Грукач
(Переяслав-Хмельницький)

ДОКУМЕНТИ РОДИННОГО АРХІВУ ТЕРЕЩЕНКІВ ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ВИВЧЕННЯ РОЗВИТКУ ЦУКРОВОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті розглядаються документи сімейного фонду родини Терещенків, що знаходяться в Центральному державному історичному архіві України у м. Києві та є цінним джерелом для вивчення розвитку цукрового виробництва в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ ст. У документах знаходимо відомості про нерухоме майно родини, кількість землі, якою вони володіли в Курській, Волинській та Київській губерніях, діяльність цукрових і винокурних заводів, торгівлю цукром, умови найму робітників і технічних спеціалістів, забезпечення виробництва сировиною та матеріалами.

Метою статті є дослідження підприємницької діяльності родини Терещенків, зокрема цукрового виробництва у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. на основі архівних джерел.

При написанні статті були використані такі методи: історичний, хронологічний, аналізу та порівняння, статистичний.

Ключові слова: родина Терещенків, промисловість, мануфактура, цукрове виробництво, сировина, підприємство.

На сучасному етапі в Україні вирішуються складні завдання розбудови української правової держави та громадянського суспільства, в основі яких повинна лежати розвинута ринкова економіка. У зв'язку з цим актуальним є вивчення історії розвитку цукрового виробництва у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., зокрема, вивчення діяльності цукропромисловців Терещенків. Адже цукрове виробництво у цей період було найбільш розвиненим і поширеним у багатьох українських губерніях. На їхніх територіях розташовувалося близько 80% цукрових заводів Російської імперії. Питома вага цієї галузі становила 60% усього місцевого виробництва.

Метою статті є дослідження і узагальнення архівних джерел сімейного фонду Терещенків, аналіз на їхній основі цукрового виробництва в Україні у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. і, зокрема, підприємницької діяльності родини.

Численна група документальних джерел з історії підприємницької діяльності однієї з найбільш відомих у другій половині ХІХ ст. родини зберігається у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві (ЦДІА України). Вони відклалися там у сімейному архівному фонді Терещенків, який містить 2 065 справ [5]. Там знаходимо відомості про нерухоме майно родини, кількість землі, якою вони володіли, діяльність цукрових і винокурних заводів, торгівлю цукром, умови найму робітників і технічних спеціалістів, забезпечення виробництва сировиною та матеріалами.